

Андрићев мост као дијалектика кратког времена и дугог трајања

Никола Богичевић

Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

nikola_bogicevic@hotmail.com

Сажетак: У раду ће бити анализиран феноменолошки однос између типологије историјског времена из перспективе француског историчара Фернана Бродела (1902–1985) и контекст разумевања историјско-симболичке сврхе фигуре моста српског књижевника Иве Андрића (1892–1975). Компарација фикционалног (Андрић) и историографског наратива (Бродел) своју легитимацију задобија тврдњом Пола Рикера (1913–2005) да је Бродел, у немогућности да се одреди према „догађају”, и сам морао да чином поетске конфигурације од временских равни теорије начини један квазизаплет и да му је управо критика догађаја онемогућила спровођење типологије унутар једне јединствене приче. Метафизичка идеја историје као заплета, радње у којој дјелују актери има примат у односу на историографску анализу. На мјесту гдје Бродел стаје, Андрић својим наративом наставља, показујући да је могуће истовремено напуштање кратког трајања, али и враћање на јединствене догађаје. На Андрићев мост ће се гледати, поред симболичке везе коју у ауторовој поетици носи, као на конституента кратког, субјективног времена, проблемски тематизованог у Броделовој епистемологији историје. Поред теоријске сличности и подударности Броделових и Андрићевих идеја, уочиће се и слично егзистенцијално искуство као утемељујући фактор настанка њихових филозофија историје.

Кључне ријечи: метафизика историје, поетика историје, заплет, дуго трајање, искуство, мост

1. Броделова историја „дугог трајања“ (*longue duree*) као метафизичко искуство

Смисао Броделовог теоријског подухвата првенствено треба сагледати у контексту рада француске школе Анала.¹ Анали су револуционарна историјска школа² настала крајем 20-их година XX вијека у Стразбуру. Идејни творци Марк Блок и Лисјен Февр окупили су око себе групу истраживача који су имали визију једног новог односа према историјској стварности. Главна мета критике теоријских новитета аналитичких историчара била је, између осталог, тзв. „догађајна историја“³, историја схваћена као линеаран, монолитан временски наратив о човјеку и свијету, чије су темељне претпоставке биле:

- 1) *Појединац* као привилеговани стваралац историје;
- 2) *Процес* који је динамички ритмован од стране догађаја;
- 3) *Политички догађај*⁴ као радикална редефиниција и реорганизација времена;
- 4) *Хронологија* као хомоген фактор који објективизира догађаје само унутар једног времена;

Као резултат пропитивања тих претпоставки, аналити су дошли до увида у проблеме које таква историја носи у себи, у виду фалсификовања унутар политичке историографије,

¹ Питер Берк, *Француска историјска револуција – Школа Анала 1929–1989*. Превод Бранко Момчиловић (ИК Зоран Стојановић Сремски Карловци: Нови Сад, 2011). Група је добила име по часопису основаном од стране Блока и Февра 1929. Остаје питање да ли се ради о групи, покрету или пак о јединственој школи. Многи од припадника „школе“ чак избјегавају да се поистовјеђују са било каквом врстом колектива.

² *Француска историјска револуција – Школа Анала 1929–1989*. 14–22. Берк на најједноставнији начин излаже принципе традиционалне историјске науке, и у односу на њих објашњава у чему се састоји револуционарност тзв. „нових историчара“.

³ Појам „догађајна историја“ у аналитичком контексту разумијевања први пут је употребио Пол Лакомб. Веза између Лакомбове формулације догађајне историје и школе Анала посредована је такође интерпретацијама Франсоа Симијана и Анрија Бера.

⁴ Нагласак је управо на „политичком“, а не на пуком догађају, јер критика саме догађајности у контексту Рикерове херменеутике добија много компликованији карактер од оне коју су аналити покушали да спроведу.

те политизовања стварности и историјске истине. Сваки од чланова школе имао је свој одговор на амбивалентну методологију тако постављене науке. Блок је рјешење тражио у економској историји, Февр у историји сензибилитета, а Бродел, чији је покушај најфасцинантнији, у спровођењу нове типологије историјског времена. У својим „Списима о историји“⁵ он на до тада несвакидашњи начин интерпретира догађајну историју. Догађајна историја је само један од начина хронолошког посматрања, она „... која обраћа пажњу на кратко вријеме, на појединца, на догађај, одавно нас је навикла на своје веома брзо, драматично приповедање кратког даха.“⁶ Та историја је, усмјерена на појединца, његов свакидашњи живот, илузије и обмане, и она која, када се уздигне на теоријски ниво, не може да објасни многе процесе који придонесе конституисању историјског тренутка. Историја ширег обима, али не довољног, она је „средњег трајања“, историја сплета прилика, циклуса па чак и „међуциклуса“ који обухватају вријеме од десет, двадесет или педесет година.⁷ Пошто је она по Броделу такође подложна политизовању и сужавању унутар кратког времена, он спас налази у концепцији „дугог трајања“, историје која је дубинска, која трпи мале и споре промјене, и која, када се анализира, може показати, или макар приближити читаоцима суштину историјског процеса. Кључ који отвара врата дугог трајања налази се у појму *структуре*. Структура се, за „нове историчаре“ може односити на много ствари, али за Бродела она је највише: „... стварност коју време веома споро нагриза и веома дуго носи са собом.“⁸ Структуре су јаке и веома отпорне на промјене и прекиде које доносе неки догађаји: „Дуго опстајући, неке структуре постају постојани елементи за огроман број нараштаја: оне закрчују историју, ометају јој ток, па према томе, и управљају њиме... Сетите се колико је

⁵ Фернан Бродел, *Списи о историји*, превод Б.Јелић, И.Павловић и К.Јовановић (Српска књижевна задруга: Београд, 1992).

⁶ *Историја и трајања*, из *Списи о историји*, 87.

⁷ Исто.

⁸ Исто, 95.

тешко разбити извесне географске оквире, разорити извесне биолошке стварности...⁹ Занимљиво је наглашавање географских и биолошких препрека. Броделов циљ није био постулирање некаквог биологизма или географизма¹⁰, већ само указивање да, иако људи могу трансформирати околину и животну средину, неке статичне материјалне структуре могу и те како да утичу на субјективно вријеме и човјеково стварање унутар њега. Ипак, најпотресније (по догађајну политичку историју) запажање је оно да те дубинске структуре, одређене материјалним односима, у наративу могу *да поприме облик личности*, новог историјског актера:

„Тако се међу различитим временима којима се историја бави дуго трајање указује као актер који заузима много простора, који се не може лако разумети, а често представља и потпуно нову личност. Увести га у средиште наше дисциплине неће бити једноставно, неће представљати уобичајено проширивање проучавања и радозналости ... За историчара, прихватити дуго трајање значи пристати на мењање стила, става, на прекретање мисли, на ново поимање скупа друштвених појава.“¹¹

Овде, Бродел као да антиципира једно метафизичко прекретање погледа на стварност, као да нуди нову идеју времена.¹² Зато је и јасна каснија епистемолошка недореченост: гдје год треба да конкретизује теоријско-сазнајни аспект мишљења, Бродел се изражава скоро поетски, говорећи о дубинама, центрима, о упориштима, што га чини

⁹Исто.

¹⁰Иако су значајни за дуго трајање, географски и биолошки фактори не смију се схватати потпуно детерминистички, већ у смислу *посибилитета* Пола Видала де ла Блаша (1845–1918), као критика индетерминистичких теорија, према којима природна средина уопште не утиче на човјекову активност.

¹¹*Историја и трајања*, 100.

¹²Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, prevod Hrvoje Šarinić (Naprijed: Zagreb, 1985.) 445–450. Мисли се на нову димензију повијесног егзистенцијала *Daseina*. Броделово виђење имплицира егзистенцијални однос према историји као врсти *Бриге*, чије модусе Хајдегер анализира интерпретирајући Ничеов утилитаристички есеј *О користи и штети историје за живот*.

све подложнијим за компарацију са Андрићем: „Сви нивои, сви безбројни нивои историје, сва безбројна цепкања времена историје могу се разумети полазећи од те дубине, од те полунепомичности; све се окреће око ње.¹³ Историја која се окреће око те дубине за Бродела је тотална историја, на трагу Марсела Моса, чију идеју о тоталности покушава да инкорпорира у систем трајања. Он покушава да је схвати, на неки начин феноменолошки, да је увиди у њеној апсолутној датости, па и сам тврди да нема јасну дефиницију за поступак који би могао ту тоталност да открије: „Не тврдим да сам у претходним редовима дефинисао истраживачки поступак, али тврдим да сам дефинисао једно схватање историје... За мене је историја збир свих могућих историја – јучерашњих, данашњих и сутрашњих истраживачких поступака и ставова.¹⁴ Да се појам структурног размишљања не би поистовијетио са неким видом социологије, треба рећи да се Бродел подједнако дистанцирао и од таквог начина мишљења. Социологија такође упада у замку кратког трајања. Једна методологија, традиционална контовска, отворено је изразила непријатељство према историјском објашњењу. Она је нормативна искључиво према садашњости и тренутним емпиријским описима друштвених процеса. На истим позицијама биле су и економска историја и статистичке науке. Друга социологија (или антропологија), структуралистичког типа, она Левија-Строса, тежила је да својим начином описа тотално напусти вријеме, што је чини потпуно стерилном према дијалектици промјене. Зато за Бродела сазнати прошлост тако значи сазнати и садашњост, а то је могуће једино онда када историја постане дијалектика трајања, однос све три дужине и брзине времена.¹⁵ Дакле, потребно је загазити ван граница кратког времена, али никако не бјежати од њега, већ га објаснити преко ширег контекста. Не треба изгубити из вида да је то покушавао и Андрић.¹⁶

¹³ *Историја и трајања*, 100.

¹⁴ Исто, 100–101.

¹⁵ *Преписка о кратком времену*, из *Списи о историји*, 102–109.

¹⁶ Андрићев докторат *„Развој духовног живота у Босни под утицајем*

У Броделовом опусу, главна личност дубинске структурне природе је *цивилизација*. Цивилизације су узете као амалгами простора и времена, који су међусобно зависни. Тако *Медитеран* у капиталном дјелу¹⁷ постаје историјски лик огромног просторног ширења и дугог временског трајања, мјешавина многих пракси и дјелатности, гдје се узрочно-последичне везе субјективног и објективног могу органски сагледати. Након што је одредио Медитеран као историјског актера, могао је спровести нову типологију временског трајања. Учинио је то сукцесијом од дугог према кратком времену. Дуго вријеме Медитерана чине планински висови, пашњаци, обале, морски путеви, номадски живот итд.¹⁸ Средње трајање осликава преко основних економских модела и трговинске комуникације, веза између различитих друштава, култура и држава, гдје доминирају два царства, османско и шпанско, да би на крају закључио са кратким временом, политичким догађајима, ратовима, савезима и споразумима. Медитеран се повлачи да би уступио место актерима политичког живота.¹⁹ Кратко трајање је овде „догађајно“ у традиционалном смислу. Тако је дошао до разлагања историје на како он каже степенасто распоређене равни, а то су географско, друштвено и индивидуално вријеме.²⁰ Репрезентација дугог трајања оставила је неизбрисив траг на историографске традиције.²¹

Наравно, Бродел је имао пропусте: 1) У *Медитерану* се не улази у детаљнију анализу духовног и религијског живота заједница, те утицаја које ти облици имају на средње и кратко турске владавине“ прожет је неком врстом броделовске наратологије. Прича се креће од предисторије, која укључује дуго трајање, до социјалних и духовних институција које су творачки елементи у развоју свакодневице.

¹⁷Fernan Brodel, *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II*, превод Mirko Ђорђевић (Георетика CID: Београд, 2001.) Једно од најзначајнијих дјела историографије 20. вијека, које је на невиђен начин проширило могућности жанра.

¹⁸*Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II*, предговор првом изданју, 16.

¹⁹Pavle Milenković, *Škola Anala – između istoriografije i sociologije* (Mediterran publishing; Novi Sad, 2016.) 90.

²⁰Исто, 17.

²¹Француска историјска револуција – Школа Анала 1929–1989, 147.

вријеме; 2) Свакако је поприлично еластична произвољност у просторно-временском атрибуирању појма, односно предиката структуре; 3) Тешко да постоји гранична вриједност за дубину структурног облика и 4) Бродел никако није могао да се одреди према догађају, па је зато хипостазирао догађаје у сва три времена да би добио теоријску цјелину. Рикер сматра да је тако поступио јер је констатно градио неповјерење према традиционалном наративу. Тако је несвјесно створио једну врсту квазизаплета, у којем се кроз структуре географије, економије и трговине назире појединац као носилац радње, дјелања и трпљења. Јединство радње окупља се око Медитерана, који је и сам нека врста дјелатног фактора. Иако је знао да је догађај неизбежан, није разјаснио његову улогу у конституисању промјене у односу на мистични структурни центар. Догађаји код Бродела, у Аристотеловом смислу, редају се у напредовању приче, независно од присуства човјека, и постају преокрети радње, тачније „догађаји-уграђени-у заплет“.²² Пошто је био више занатлија него епистемолог, по том питању остао је суштински недоречен.²³ Овдје треба тражити Андрићеву надоградњу наратива. Као романописац, он није имао епистемолошку недоумицу и неповјерење према догађају. Такође, Андрић у својим дјелима показује да се појам структуре може поставити на један много мањи, опипљивији и уочљивији, а испоставиће се исто тако, и много чвршћи ослонац – *мост*.

Теоријске недоумице Бродела и поетски набој у писању не могу се разумјети без егзистенцијалне основе. „Ја сам, дакле, доста касно кренуо путем оног што ће бити велика страст мог живота, а то је једна сасвим нова историја која раскида с традиционалним учењем“ каже Бродел у есеју под називом, „Моје образовање историчара“ којим између осталог и отвара своје *Списе*, и гдје заправо и даје биографске детаље због којих се одлучио на властито животно и тео-

²² Pol Riker, *Vreme i priča – prvi tom* prevod Slavica Miletić i Ana Moralić (IK Zorana Stojanovića Sremski Karlovci: Novi Sad, 1993.) 263–265.

²³ *Vreme i priča*, 126. Рикер на неколико мјеста наглашава првенствено техничко-занатлијски карактер аналитичког промишљања историје.

ријско опредјељење. Постоји неколико фактора који су утицали на Броделову каријеру историчара, његов стил писања историографије и филозофију историје. Најприје, бирање предмета тезе на универзитету. Првенствено се интересовао за владавину Филипа II, да би се касније, у годинама тражења и преиспитивања властитих могућности, између 1927. и 1933. окренуо самом Медитерану. Пошто су архиви на Западу били пуни уобичајених налаза о владарима, армијама, финансијама, први пут, у форми у којој га је представио, Медитеран му се указао у Дубровачком архиву: „Сећам се одушевљења које ме је обузело када сам у Дубровнику 1934. године открио чудесне записнике из Рагузе: ту је најзад било говора о бродовима, најмовима, роби, осигурању, трговини... Преда мном се први пут указао Медитеран XVI века.“²⁴ Даље, ту је велико пријатељство са Лисјеном Февром, критике, укази и техничка помоћ коју му је дао. Сусрет у бразилском Сантосу са Февром, октобра 1937, који се догодио током повратка кући са предавања у Буенос Аиресу, одлучујући је за њихов однос: „Тих двадесет дана, колико је трајало путовање преко мора, били су за Лисјена Февра, моју жену и мене двадесет дана испуњених смехом и ведрим разговором. Тада сам за Лисјена Февра постао нешто више од друга, у извјесној мери његов син: „Суже“, његова кућа у Јури, постала је моја кућа, а његова деца моја деца.“²⁵ Међутим, главни разлог, који је у овом истраживању одлучујући, јесте промјена Броделовог унутрашњег схватања историје, која долази из егзистенцијалног искуства тамновања, заробљеништа којем је био подвргнут у периоду између 1940. до 1945. године. Занимљиво, главно Броделово дјело написано је у затвору: „Јер ја сам управо у заробљеништву написао онај обимни рад чији је текст исписан у школским свескама, Лисјен Февр од мене добијао свеску по свеску. Само ми је моје изузетно памћење омогућило тај подвиг. Али, да нисам био у заробље-

²⁴ *Моје образовање историчара, из Списи о историји*, 17.

²⁵ Исто, 17–18.

ништву, сигурно бих написао једну сасвим друкчију књигу.²⁶ Тек тамо, затворен унутар четири зида, Бродел је посегао за једним стабилним упориштем, егзистенцијалним одговором на трагична времена. Против несталности кратког времена, ратова и страдања, поставио је Медитеран, у својим сјећањима и мислима, удаљеног у простору и времену, самим тим не-догађајног: „Требало је одбацити догађај, нарочито ако је неугодан. Морао сам чврсто да верујем да се историја и судбина пишу на некој много већој дубини. Изабрати осматрачницу времена на дуги рок значило је изабрати као прибежиште положај самог Створитеља²⁷ ... и даље „За Бога година не представља ништа, стољеће му је трен ока. И, мало помало, изнад повијести флукуације, изнад фактографске, површинске повијести, заинтересирао сам се за готово непокретну повијест, за повијест која се креће, али се креће полагаано, за репетитивну повијест.“²⁸ Броделово искуство се дакле и те како може поредити са Андрићевим, кроз биографске моменте, али и суштински, кроз метафизику и поезију историје.

2. Андрићево искуство и метафизика историје

Андрићево искуство може се анализирати преко неколико биографских момената, од којих је такође суштински боравак у тамници и интерпретација историјског процеса са становишта лишавања слободе и, кроз такво стање, сумња у могућност појединца да као слободно биће утиче на догађаје. Иако се конкретно не доводе у везу, показале се да су искуства феноменолошки изразито подударна, гдје је најважнији моменат заправо начин на који Андрић долази до појма дуготрајности, а све то кроз вишедимензионалну перцепцију објекта. Отуда ће, да би се на том примјеру демонстрирала теза о искуству, том проблему бити посвећено највише пажње.

---

²⁶ Исто, 19.

²⁷ Исто.

²⁸ *Škola Anala – između istoriografije i sociologije*, 86.

Андрићев боравак у тамницама датира у период између јула 1914. и марта 1915. У том временском интервалу, писац је своје дане проводио утамничен у Сплиту, Шибенику и Марибору. Властити доживљај тамнице, који ће бити важан за креирање поетике историјског у великим дјелима као што су *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*, Андрић је најбоље описао у неколико кратких прича (*Занос и страдање Томе Галуса*, *Први дан у Сплитској тамници*, *Искушење у ћелији број 38*, *У ћелији 115*, *Сунце и На сунчаној страни*) сабраних у издању *Стазе, лица, предели*²⁹. На основу њих треба показати у којој мјери је егзистенцијално искуство утицало на схватање историје, и колико је заиста блиско Броделовом.

У причи *Занос и страдање Томе Галуса* Андрић приказује епохално искуство и судбину младе генерације, која по први пут предосјећа катастрофе надлазећег времена, које ће се касније обистинити у облику свјетских ратова и криза. Тома Галус је младић који на броду *Хелголанд* долази из Црвеног мора у Трст. Лик овог младића је обавијен незнањем и незаинтересованошћу за актуелне политичке догађаје (Сарајевски атентат и општу мобилизацију становништва), који га у исто вријеме чине и отпорним на помало загонетну атмосферу града Трста, која даје знаке да се вријеме усмјерава према нечему непознатом и неминовном. Војна музика, убрзан ток живота, молови крцати људима, свјетла пред кафанама, „Све то није нимало необично Галусу који је допутовао на Хелголанду из Адена, и који није ни слутио шта се у свету дешава. Има више од два месеца да није узео новине у руке... Данас, нама који знамо све што се после тога дешавало и дешава, изгледа готово невероватно да један човек тако олако и као у сну пролази поред догађаја који ће за цео свет и за њега лично бити од пресудне важности.“³⁰ Боравећи у Трсту, Галус доживљава реминисценције из протеклог периода, када је путујући морем пуним плућима удисао ваздух и

²⁹Иво Андрић, *Стазе, лица, предели* (Група издавача: Просвета, Младост, Свјетлост, Државна zaloжа Словеније, Мисла: Београд, 1976).

³⁰*Стазе, лица, предели*, 30.

уживао моћ и достојанство слободног живота. Занимљиво је сјећање на петнаестодневни боравак у Адену, гдје безбрижност и лепршавост долазе до пуног изражаја. У Трсту, младић је осјетио благу промјену, па ипак, шетајући кроз град, и пењући се према *Опћини* боје, мириси, простор и вријеме као да се и даље мијешају у некој врсти синестезије, потпомогнуте заносима и маштањима о бескрају, кретањима и сталној промјени. Међутим, такво стање није дуго трајало. Враћајући се из шетње назад на пристаниште, Галуса затиче талас неизвјесности и спознаје која указује на промјену односа у свијету: вика дјечака, продаја ванредних издања новина, антисрпски и антируски узвици, и коначно хапшење: „То је био први дан рата са Србијом. Наређење за хапшење сумњивих лица било је већ достављено телеграфски полицији свих већих градова у Монархији.“³¹ Након одвођења у канцеларију за пријем хапшеника и затварања у тамницу, Галус је схватио. Долази ново вријеме. Сва маштања о слободи су узалудна, и иако не може да схвати своју позицију у свијету као затвореника, мораће једноставно да се помири са тим: „То су биле прве трубе нових времена у којима ће нестати, можда заувек, радости слободна живота, и у којима ће на крају човек јести човека као звер што једе звер, само са мање смисла. Али тада он то у својој тропској глави није могао још јасно да разабере и потпуно схвати. Само се спусти на сламњачу, задрхта, и обори очи као кривац.“³² Кроз његово искуство, Андрић антиципира искуство читаве изгубљене генерације, којој је и сам припадао, оне генерације младића и студената којима је без икакве кривице одузета слобода, само зато што су у очима Монархије били идентификовани као дио једног непријатељског и опасног народа.³³

---

³¹ Исто, 38–40.

³² Исто, 41–42.

³³ Бечка перцепција југословенски настројене омладине била је изразито мегаломанска, у смислу да је добар дио њене већине био идентификован као припадајући младобосанском покрету, независно од тога да ли су појединци фактички припадали тамо или не. На крају крајева, дискутабилно је и говорити о *Младој Босни* као цјелини или монолитној јединици.

У осталим поменутиим причама назире се историјски, аутобиографски Андрић. Писац је уживао у медитеранским чарима и осјећају слободе и лагодности, да би му трећег дана по објављивању ултиматума Србији одузели слободу. Та „жута кућа са црним вратима“, тамница у Сплиту, одредила је Андрићев поглед на многе ствари. Као и у Галусовом случају, први тренуци прошли су у мисаоном колебању, прихватању или неприхватању зле коби: „Дакле, ово је „оно“ о чем се толико пута мислило и говорило. Да, то је „то“, али никако не могу да се саберем, све ми некако изгледа као да ови догађаји немају никакве нарочите тежине и као да се све ово догађа неком другом, а ја само посматрам и чудим се.“³⁴

Искушење у хелији број 38 симболизује судар осуђене егзистенције и система који одузима слободу. Иако мјесецима припрема говор за судију, млади студент малаксао је и немоћан када бива изведен на испитивање. Једноставно, он зна да се њега у свему томе ништа не пита, па зато узалуд сви идеалистички и морални говори, кад је на крају крајева приведен без озбиљног разлога. У агонији затвора, једина ствар за коју је одлучан да се бори је хелија са више свјетлости. Некако се чини да је свака мисао младића повезана са свјетлошћу и Сунцем. У моментима када његово лице обасјава сунчева свјетлост, у мислима му навиру сјећања, као контрапункттренутним доживљајима. Загледан у свјетлост, у свијест му долазе мисли које као неки туђи глас откривају непромјењивост тужне истине: „Сваки жив човек игра са судбином коцку. Једни изгубе, други добију. Ти си изгубио... –Милиони су добили ту игру. Добио је судија, и писар, и она сирота жена с канаринцем, и онај стражар танких бркова, у чизмама, што је и подал и свиреп, што узима и закида хапшеницима све што може, и он је добио, само си ти изгубио.“³⁵ Наравно, Андрић и његови ликови нису били осуђени на такву врсту песимизма, а ту се наравно мисли на покушај избављења путем историје. Како до њега

³⁴Исто, 47.

³⁵Исто, 55–56.

долази у тамници? *Белија број 115* нуди алтернативу бездану затвора. Бивајући премјештен из самице, младић долази у ћелију бр. 115, која је на сунчаној страни, и у којој борави десетак познатих другова. У моментима рефлексije, када не разговара са затвореницима, младић посматра спољашњи свијет и на присан начин постаје дио призора који му се отварају. Врхунац инспекције спољашњег пејзажа се десио када је младић на малом торњу од бијелог камена, који се налазио у затворском дворишту, угледао *старинско, напуштено и дисфункционално звоно*. Поглед на њега отварао му је све богатство искуства које је призивао у сјећањима. У тим сјећањима показује се моћ и способност памћења да се повеже са другим егзистенцијама и онтолошким димензијама. Центар око којег се групишу та искуства је *звоно, које сабира и личности и дијалогe и догађаје из прошлости*. Обично старо звоно, које су давно по функцији превазишла модерна електрична звона, показује се далеко моћнијим елементом у конституисању историјског поља. Тако се младић сјећа дјевојке, Алисе Картанен, која је боравећи у Фиренци са братом Едгаром, спремала докторску дисертацију на Филозофском факултету. Теза је носила назив: „Историја звона, од њиховог постанка и у свима земљама света“. Тако се од прве, материјално-функционалне димензије звона, може креирати историјска: звоно Савонароле, мрачног фирентинског калуђера који се сукобио са духовном и свјетовном влашћу. „Том приликом су калуђери највећим звоном, званим *Рiаgнопа*, звонили на узбуну, позивајући своје људе у помоћ... „Ма како изгледало невероватно, суђено је, и то дуго и озбиљно, и великом звону којим је Савонарола позивао на узбуну.“³⁶ Звону је такође суђено у XVI вијеку, када га је један руски кнез протјерао у Сибир, јер је приликом побуне позивало грађане на устанак против власти.³⁷ Звоно може бити и центар око којег се размјењују искуства. Тако Алиса, у жељи да што боље уради докторску тезу, тражи од младића да јој

³⁶Исто, 63.

³⁷Исто.

исприча своје искуство звона, или барем значења које звоно има у његовој култури. Младић јој то није ускратио, испричавши причу из властите прошлости.³⁸ Овде се историјска димензија претвара у вишу, симболичко-метафизичку. Звоно практично постаје медијум комуникације између култура, у виду симболичке размјене искуства.³⁹ Након њиховог разилажења младић је ухапшен и доведен у тамницу, док је она нестала негдје у свијету, далека и недодирљива. Иако је физичка веза између њих вјероватно немогућа, симболичка веза је нераскидива докле год остаје у сјећању. Овакво симболичко искуство изазвано од погледа на звоно помогло је младићу да прихвати несрећу у којој се задесио. Угледао је скривену историју, дубоку, неухватљиву и несамјерљиву са кратким временом: „И та историја света, која обухвата столећа великих, тешких и славних догађаја, гледана из његовог садашњег положаја, долазила му је малена, јадна, пуна неспоразума, узалудних мука и бесмислених катастрофа, луда и грозна.“⁴⁰ У младићу се створила борба, вјечна борба између духовног и материјалног, симболичког и физичког. Његова слобода, усљед физичког сужавања, добила је метафизички карактер и дуготрајност, броделовски речено „дуго трајање“.

Сунце и На сунчаној страни написане су у првом лицу. Овде Андрић упоришну тачку премјешта на фигуру Сунца које обасјава ствари али и даје могућност људима да их виде. Тако ове двије приче имају платоничарски карактер.⁴¹ Десеторица из ћелије 115. благодарећи сунчевој свјетлости уживају у призорима који долазе од зграде прекопута, нарочито посматрајући прозор, плаву жену и њену клетку са птицом.⁴² Ти призори, као у фантазијама, постајали су потпуна

³⁸ Исто. 67.

³⁹ Слободан Владушић, *Књижевност и коментари* (Службени гласник, Београд: 2017) 200–219. Појам симболичке имовине везује се за животну причу личности која има моћ да ту причу пренесе другима, у виду усменог или писаног облика. Андрићева поетика, поред осталог, тематизује и кризу приповиједања, односно кризу преношења искуства уопште.

⁴⁰ *Стазе, лица, предели*, 73.

⁴¹ Platon, *Država*, prevod Albin Vilhar, Branko Pavlović (BIGZ: Beograd, 1993.) 200.

⁴² *Стазе, лица, предели*, 91–97.

стварност, више идеје, разлози постојања млађих затвореника. Због фантазирања је долазило и до сукоба међу њима. Млади студент је због своје страствености завршио у затворској болници, на изненађење главног јунака, потпуно равнодушан. У *Стазама* се дакле прешао пут од лагодног, слободног живота, преко затварања и песимистичног погледа на свијет, до избављења у стабилности и метафизичкој равнодушности. Андрић је, другим средствима у односу на Бродела, дошао до превазилажења кратког времена. Види се на примјеру симболичке димензије звона да је иста филозофија историје присутна и код фигуре моста. За егзистенцијално утемељење те идеје важан је податак да је Андрић већи дио свог дјетињства провео сједећи или стојећи на вишеградском мосту, слушајући приче старих о прошлости. Како он сам каже, сви сегменти његовог живота били су везани за тај мост, па самим тим није ни чудо што је баш та фигура главни лик његовог најбољег романа, и да је Андрић у потпуној ефикасности спровео једну врсту *longue duree* историјске анализе моста на Дрини: „Ја сам први пут прогледао пред тим мостом на Дрини. Прозор моје собе на другој обали гледао је на овај велиганствени мост Мехмед-паше Соколовића пред којим сам у детињству увек заостајао идући у школу. И док су се моји другови играли крај реке, ја сам ту, на средини моста, на каменој клупи-софи, како је зову, волео сатима да слушам причања старих људи...“⁴³ Након ове анализе требала би бити јаснија егзистенцијална позадина Андрићеве филозофије историје, и њена фасцинантна подударност са Броделовом, која се на први поглед не види. Сада, да би се увидјела и теоријска сличност, потребно је прво показати искуствене димензије које фигура моста открива, а потом и анализирати наратив андрићевске историјске слике свијета, извршен преко типологије времена који одговара подјели кратко-средње-дуго вријеме.

---

⁴³Radovan Popović, *Ivo Andrić – život* (Zadužbina Ive Andrića u Beogradu: Beograd, 1988.) 11.

3. Искусствене димензије моста (*Мостови, Мост на Жепи*)

На примјеру фигуре звона видјело се како је могуће методским путем открити вишедимензионалност објекта. Звон је прво само материјална, нефункционална ствар у контексту призора, да би се потом показала његова историјска димензија, и на крају симболичка, која има скоро историјски, вјечни смисао. У кратком есеју *Мостови*⁴⁴, на исти начин је приказано како мост преноси властите вишезначности у контексту односа којег субјект гради према њему. Да би се изашло из свакодневне, просте употребне димензије, потребан је однос субјекта према ствари који се конституише унутар три времена. Однос из садашњости долази на првом мјесту, у виду функционалистичке слике, употребе и материјала од којег је мост направљен: велики камени мостови, танки жељезни мостови за возове, дрвени мостови на улазима у вароши, мали мостови у планинама, све су то квалитети које открива поглед из тренутне садашњости. Затим, аутор се присјећа мостова које је видио у свом животу, не оних преко којих је највише прелазио, већ који су *највише задржали и занели његову пажњу и дух*⁴⁵, тј. долази до историјске димензије мостова, који имају конкретно име и који су везани за конкретну област коју насељавају људи који обликују историјску слику свијета: сарајевски мостови на Миљацки, мост који носи судбинско име једног младића (мисли се на Принципа), камени мостови у Шпанији, дрвени мостови по Швајцарској, фантастични мостови у Турској, римски мостови у јужној Италији. Историјска димензија, уз садашњост, приказује и прошлост. Андрићу се на крају отвара и симболичка слика: „Тако, свуда на свету, где год се моја мисао крене или стане, наилази на верне и ћутљиве мостове као на вечиту и вечно незасићену људску жељу да се повеже, измири и споји све што искрсне пред нашим духом, очима и ногама. Да не буде дељења, противности ни

⁴⁴ *Стазе, лица, предели*, 211–214.

⁴⁵ Исто, 212.

растанка.⁴⁶ Фигура моста се преноси на цјелокупан људски живот, шири на све три временске димензије и тиме се затвара онтолошка анализа у *Мостовима*.

У *Мосту на Жепи*⁴⁷ Андрић је патентирао анализу моста кроз историјски наратив. Мост овде више није посредован само интимном везом аутора, већ и историјском ситуацијом. Уз историју моста, ваљају се и: моменти из историје касабе, биографија везира, па самим тим и околности у царевини, однос неимара према властитом дјелу. Веза аутора са мостом је иницијатор писања ове кратке историје: „Онај који ово прича, први је који је дошао на мисао да му испита и сазна постанак. То је било једног вечера кад се враћао из планине, и, уморан, сео поред камените ограде на мосту. Били се врели летњи дани, али прохладне ноћи. Кад се наслонио леђима на камен, осети да је још топал од дневне жеге. Човек је био знојан, а са Дрине је долазио хладан ветар; пријатан и чедан је био додир топлог клесаног камена. Одмах се споразумеше. Тада је одлучио да му напише историју.“⁴⁸ Историја почиње идејом да се мост направи. Она долази од великог везира Јусуфа, човјека који је родом из села Жепе, из ког су га одвели кад му је било девет година. Потреба да се направи мост, првенствено је плод везирових сјећања и жеље да се споји са властитом прошлошћу. Та жеља се појавила у тренутку везирове несреће и утамничења. *Јер, разочарање и бол одводе мисли и прошлост. Сетио се оца и мајке. Сетио се Босне и села Жепе...*⁴⁹ Везир шаље младог Италијана, неимара, да сагради мост на Жепи. Фанатично посвећени неимар одлази у Босну и последије неколико етапа припрема почиње са радом. Народ није могао да вјерује својим очима, а када је мост завршен, дуго нису могли да се навикну на нов приказ. Недуго након завршетка радова, почело је дивљење: *Ваља родит везира!* Одговарали су Жепљани комшијама из Више-

---

⁴⁶ Исто, 213.

⁴⁷ Ivo Andrić, *Izabrane pripovijetke – Prokleta Avlija* (Veselin Masleša: Sarajevo, 1983.) 69–76.

⁴⁸ Исто, 76.

⁴⁹ Исто, 69. Поново аутентичан Андрићев моменат.

града и Рогатице. Мост у наративу постаје историјска веза, напаћених становника касабе, неимара и везира. У наставку приповијетке Андрић стабилности моста као антипод поставља нестабилност људских егзистенција. Заиста, као да се појединачне судбине губе и нестају у времену, које једино мост може да превазиђе, својим дугим трајањем. Неимар се, у повратку до Цариграда, разболио од куге. Једва је стигао у град, да би дан након тога издахнуо. Иза њега остаће само прича Жепљана и три дијела плате која ће везир исплатити болници и јавној кухињи. Песимизам доминира и у случају овог другог. На двору се појавио познати пјесник који је имао намјеру да стиховима вјечно веже мост, везира и неимара, *Добру Управу са Племенитом Вјештином*. Међутим, везиров излаз из трагичне позиције био је немогућ. Није био отворен за такву врсту симболичке размјене. Сјећања на тамницу изједала су га, постао је параноичан и претјерано осјетљив за ствари око себе. Сваки пут кад би се присјетио тамнице, мислио би на Босну, мрачну Босну која његов живот дијели на двије неспојиве половине, као двије обале које дијели ријека. „И колико таквих покрајина има на овом бољем свету? Колико дивљих река без моста и газа? Колико места без питке воде, и џамија без украса и лепоте?“⁵⁰ Судбина везира, као и неимара, показала се непомирљивом са судбином моста, и тако остаде мост без имена и знака.⁵¹ Како је у *Мосту на Жепи* само постављен однос моста и људске егзистенције, није могуће говорити о посебној анализи дугог времена. Вријеме је овде у димензији подударној са животима неимара и везира, дакле, врло кратког трајања. Ипак, приповијетка имплицира структурални модел којег ће аутор користити у каснијим дјелима и испитивању историјских односа преко нарације, и не треба је тако лако занемарити. Она може послужити као прелаз са једне на три временске димензије.

---

⁵⁰ Исто, 75.

⁵¹ Исто.

4. Драма дугог трајања

На *Дрини ћуприја*⁵² је роман у којем Андрићева поетика поправља Броделову теорију. Док је структура *Медитерана* тешка и комплексна за успостављање све три димензије времена, Андрићев наратив је, по том питању флуидан, флексибилан и крајње ефикасан. Иако су код обојице онтологије појединачних егзистенција утемељене на исти начин, помало детерминистички, сукоб малог човјека са друштвом, судбином и дугим трајањем код Андрића је интензивирао и евидентнији је у самој радњи. Типологија времена у *Ћуприји* је приказана симултано, као константно кретање по оси дуго-средње-кратко вријеме. Прича је просторно оријентисана, истичући мост и касабу као позадине на којима се одвија живот у протицању времена. На почетку, Андрић оцртава простор који је позорница наратива, мост: „На том месту где Дрина избија целом тежином своје водене масе, зелене и запењене, из привидно затвореног склопа црних и стрмих планина, стоји велики, складно срезани мост од камена, са једанаест лукова широког распона.”⁵³ а затим и касабу: „На десној обали реке, почињући од самог моста, налази се главнина касабе, са чаршијом, делом у равници а делом на обронцима брегова.”⁵⁴ Касаба и мост су у нераскидивој вези: „Тако су се и овде, с временом, ројиле куће и множила насеља на оба краја моста. Касаба је живела од моста и расла из њега као из свога неуништивог корена.”⁵⁵ Уз мост, постоје његове дуготрајне карактеристике: личност везира који је наредио градњу, Мехмед-паше Соколовића, човјека босанског поријекла, који је као десетогодишњак одведен у Цариград, затим митови и легенде о настанку моста и важнијим збивањима око њега: о Ради Неимару, човјеку који га је наводно направио, вили бродарици, мит-

⁵²Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija* (Udruženi izdavači: Svjetlost, Prosveta, Mladost, Državna založba Slovenije, Mislal, Pobjeda: Sarajevo, 1984).

⁵³*Na Drini ćuprija*, 9.

⁵⁴Исто, 10.

⁵⁵Исто.

ском бићу које је ометало градњу, Стоји и Остоји, сестри и брату који су узидани у средње стубове, Арапину који живи у отвору централног стуба и којим се плаше вишеградска дјеца, о Радисаву, јунаку који је погинуо борећи се са везировом управом. За *капију*, централно мјесто моста везане су и најинтимније ствари појединаца, прве љубави, свађе и договори, састанци и сачекивања, послови и пазари, као и јавне ствари касабе, како свадбе тако и сахране, необични локални догађаји и трагедије. Мост је у исто вријеме учесник дугог – географског, средњег – друштвеног и кратког – појединачног времена. Зато је немогућа узрочна атрибуција по моделу мост-човјек: „Да ли је капија направила од касабалија оно што су или је, напротив, она замишљена у њиховом духу и схватању и саграђена према њима и њиховим потребама и навикама? Излишно и узалудно питање. Нема случајних грађевина, издвојених из људског друштва у коме су никле, и његових потреба, жеља и схватања као што нема произвољних линија и безразложних облика у неимарству. А постанак и живот сваке велике, лепе и корисне грађевине, као и њен однос према насељу у коме је подигнута, често носе у себи сложене и тајанствене драме и историје.⁵⁶ Једино је важно то да су животи људи и трајање моста у узајамној, вијековној вези и да се само у њиховој дијалектици формира историјско вријеме и стварају догађаји.

Како је улога моста са позиције дугог времена јаснија, потребно је издвојити неке од момената средњег и кратког времена. Континуитети стабилног, устаљеног живота касабе и времена на мосту прекидани су временским неприликама, посебно поплавама. Поплаве тјерају становнике касабе да се заједничким напорима сачувају и уједине у несрећи. Велике поплаве су се дуго препричавале и остајале генерацијама у сјећању. У временима несрећа људи, сакривени по кућама на *Мејдану*, дијелу касабе до којег вода не долази, смирење су налазили у причању прича из прошлости, о моментима кад су касабалије својим снагама превазишли многе невоље.

⁵⁶Исто, 19–20.

Поред временских неприлика, поплава и суша, дисконтинуитете су доносили и људски сукоби, односно политички догађаји: Карађорђева буна, устанци 1878, долазак Аустроугарске, Балкански ратови, и завршно Сарајевски атентат. Због незавидног географског положаја касаве, на самој граници између Босне и Србије, она је била у сталном додиру са свиме што се између тих простора дешава. У периодима политичке нестабилности, важност моста је расла. На њему су, у исто вријеме, организоване одбрамбене формације, грађени чардаци и набијане главе на колац. За вријеме трајања буне, ту су довођени људи означени као сумњива лица или кривци, да би им потом одсијецали главе а тијела била бачена у ријеку. Није било разговора, пјесме и састанака. Након што би се буна стишала или једноставно угасила, чардака и целата не би више било, и мост би поново живнуо, а капија би за људе поново постајала оно што је и раније била.

Догађаји средњег трајања драстично су утицали и на судбине појединаца, на неке тако што су изазвали покушаје да им се одупру, а на друге у смислу помирења са датим стањем ствари. Андрић је извајао оба типа личности, хвалећи али и иронизујући и један и други. Скоро сваки од ликова има једну фундаменталну позитивну као и негативну особину. Ту су сукоби Алихоце и Осман-ефендије Караманлије око потребе упуштања у борбу са Аустријом, дијалози вјерских великодостојника (Муле-Ибрахима, Хусеинаге, поп-Николе и рабина Давида Левија) и колективни страх од нове туђинске власти, Алихоцина реакција на улазак окупаторске војске, одупирање Шемсибега Бранковића модернизацији касаве, Хусеинагино тумачење нових административних праски као што су опорезивање, пописи становништва и нумерисање кућа, затим младалачке расправе Стиковића, Херака и Гласинчанина и оне озбиљније, идеолошке природе, Галуса и Бахтијаревића.

Поред ратова и других спољашњих неприлика, убијачени живот на мосту прекидали су и изузетни догађаји

везани за судбине становника касабе. Такви случајеви немају пуно везе са политичким, спољашњим елементима, већ са унутрашњим, егзистенцијалним. У њиховим душама, као у грчким трагедијама, долази до сукоба између слободе и нужности, хаоса и извјесности, живота и ништавила које у протицању гута све пред собом. Вриједи поменути неколико: самоубиство Фате Османагић због колебања између дате ријечи која има свети карактер и навике живота са оцем који је приморава на то да се уда против своје воље, Ђорканов плес између живота и смрти, ивицом моста, и само њему знан духовни тријумф и помирење, трагичан случај Лотике, чији се живот након пропасти посла и породице урушава до темеља, судбина Федуна, Руса из источне Галиције, који себи, као и Фата, такође одузима живот. Види се константно понављани Андрићев моменат: људске егзистенције су иронијски контрапункт дугом трајању и стабилности моста, који и послје бомбардовања и гранатирања, минирања, и тешких поплава и олуја остаје вјечан, стабилан и непромјенљив. Врхунац романа је потпуно спајање и међузависност људске судбине и моста која кулминира на самом крају, разарањем касабе. Тај моменат је приказан погађањем моста и одбијањем једног стуба, чији комади камена падају у Алихоцине руке. Са тиме се уједно завршава и Алихоцин живот који симболизује везу човјека и моста. Дуго трајање, као и код Бродела, завршава се смрћу два јунака. Код историчара су то Филип II и Медитеран, а код књижевника Алихоца и мост.

5. Закључак

Показало се да је историографски наратив у великој мјери поетски конструисан, и поред силних настојања да се „догађају“ одузме творачка моћ, само му је појачана догађајна ефикасност. Тако се Броделов захват може тумачити у Рикеровом смислу, као проширење наративног поља, које захвата

дуг временски период, циклусе и међуциклусе, конјунктуре и дисконтинуитете истовремено. За историчара занатлију он нуди могућност маневрисања између политичке, културне, економске и духовне историје унутар самог стила писања, док филозофу или умјетнику може отворити нове начине за промишљање и стварање у контексту историјског. Ипак, наративно поље није само естетски феномен. Имајући у виду дјелотворно напуштање старих жанровских капацитета историје, која је била оријентисана искључиво ка политичким тенденцијама, *догађај-уграђен-у заплет* преваљали кратко вријеме и може послужити као платформа за изградњу објективног промишљања процеса који својом кондензованошћу и краткотрајношћу пријете да вулгаризују историјско сазнање. Нарочито се мисли на постмодернистички приступ догађају, гдје се процеси заробљавају у дисконтинуитете, а континуитети тумаче као конструисани талози логоцентричног дискурса. Третирање историје као симболичке имовине може бити и феноменолошка редукција чисто иманентног наративног поља, па тако метафизика и поезија постају трансценденталне основе даљих историографских анализа. Андрићева поетика историје, као и Броделова теорија времена, сигурно могу дати одговоре на проблеме у којима се методологија историјске науке данас налази.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво, *Развој духовног живота у Босни под утицајем Турске владавине (докторска дисертација)*, Београд: Просвета (1995).
- Андрић, Иво, *Стазе, лица, предели*, Београд: Група издавача (1976).
- Берк, Питер, *Француска историјска револуција-Школа Анала 1929-1989.*, Нови Сад: ИК Зоран Стојановић Сремски Карловци (2011).
- Бродел, Фернан, *Списи о историји*, Београд: Српска књижевна задруга (1992).
- Владушић, Слободан, *Књижевност и коментари*, Београд: Службени гласник (2017).
- Andrić, Ivo, *Izabrane pripovijetke – Prokleta avlija*, Sarajevo: Veselin Masleša (1983).
- Andrić, Ivo, *Na Drini ćuprija*, Sarajevo: Udruženi izdavači (1984).
- Brodell, Fernan, *Mediterran i mediteranski svet u doba Filipa II*, Beograd: Geopoetika CID (2001).
- Heidegger, Martin, *Bitak i vrijeme*, Zagreb: Naprijed (1985).
- Milenković, Pavle, *Škola Anala- između historiografije i sociologije*, Novi Sad: Mediterran publishing (2016).
- Platon, *Država*, Beograd: BIGZ (1993).
- Popović, Radovan, *Ivo Andrić – život*, Beograd: Zadužbina Ive Andrića u Beogradu (1988).
- Riker, Pol, *Vreme i priča - prvi tom*, Novi Sad: IK Zorana Stojanovića Sremski Karlovci (1993).

Andric's bridge as dialectics of short time and longevity

Nikola Bogicevic

University of Banja Luka
Faculty of Philosophy

nikola_bogicevic@hotmail.com

Abstract

This paper provides a phenomenological analysis of the relationship between the typology of historical time from the perspective of the French historian Fernand Braudel (1902-1985) and the context of understanding historical and symbolic purpose of the image of bridge by Serbian author Ivo Andric (1892-1975). A comparison of a functional narrative (Andric) to a historiographic one is legitimised by the claim made by Paul Ricoeur's (1913-2005), who argues that Braudel, due to the impossibility of taking a position vis-à-vis "the event" had to create a quasi-culmination out of temporal planes of the theory by means of poetic configuration, and that it was precisely the criticism of the event that prevented him from developing a typology within a single storyline. The metaphysical idea of history as a culmination itself, enacted by the characters of the story, has an advantage over a historiographic analysis. Andric's narrative continues where Braudel left off, showing that it is possible to simultaneously abandon a short duration and look back on unique events. Andric's bridge will be seen in terms of a symbolic bond as depicted in the author's poetics as well as a constituent of short, subjective time, as thematised in Braudel's epistemology of history. Apart from the theoretical similarity and compatibility of Braudel's and Andric's ideas, a similar existential experience as a foundational factor of the creation of their individual philosophies of history will be identified.

Keywords: *metaphysics of history, poetics of history, culmination, longevity, experience, bridge*